

De vervolging van joden en Sinti tijdens de Tweede Wereldoorlog in de Nederlandse provincie Limburg

van Rens, H.A.J.

UVA - 2013

[vanaf pagina 82]

Joods onderwijs in Limburg

In augustus 1941 viel het besluit dat joden in principe na de zomervakantie niet langer de openbare of christelijke scholen mochten bezoeken. Deze maatregel bereikte de Nederlandse gemeenten via twee brieven van de Secretaris-Generaal van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming, J. van Dam, gedateerd op 15 en 16 augustus. Het was de bedoeling, zo schreef Van Dam, dat joodse kinderen ook na 1 september hetzelfde onderwijs zouden blijven volgen, maar dan in afzonderlijke joodse scholen. Daartoe verzocht hij de burgemeesters hem zo spoedig mogelijk een opgave te doen toekomen van het aantal joodse leerlingen in hun gemeente.¹⁴¹ Er moest op zeer korte termijn joods onderwijs worden georganiseerd door een nieuw te vormen afdeling van de Joodsche Raad, de Centrale Commissie voor het Joodsche Onderwijs. Er moesten joodse lagere scholen worden gesticht als een gemeente of een centrumgemeente samen met de randgemeenten, minimaal 50 joodse leerlingen had. Voor het algemeen vormend voortgezet onderwijs (ULO, middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs) moesten de gemeenten zorg dragen voor afzonderlijke onderwijsinstellingen. In de beginfase zou noodgedwongen moeten worden geïmproviseerd door verschillende vormen van onderwijs samen te voegen. Er bestond geen bezwaar tegen voorzieningen van tijdelijke aard, die tot doel hadden de kinderen alleen maar van de straat te houden, zolang er geen definitieve regelingen tot stand waren gekomen. Kleine joodse gemeenschappen vormden een probleem: er zou ook moeten worden gezorgd voor onderwijs aan joodse kinderen op plaatsen waar met geen mogelijkheid 50 leerlingen bij elkaar gebracht konden worden. Dat was in feite het geval in heel Limburg, want zelfs de grootste joodse gemeenschap in Maastricht telde niet meer dan 24 leerlingen in het lager onderwijs.¹⁴²

Deze maatregel ontmoette verzet bij de christelijke kerken. Bisschop Gulielmus Lemmens van Roermond verbood katholieke scholen om katholiek-gedoopte joodse kinderen te weigeren: 'Onze Moeder de H. Kerk kent op godsdienstig terrein geen onderscheid van ras of bloed, volgens het Woord van den Apostel: 'Thans is er geen jood meer of heiden, geen slaaf en geen vrije, geen man en geen vrouw (Gal III;28)'. De bisschop beperkte zich tot zijn kerkelijke taak: zijn verantwoordelijkheid voor katholiek-gedoopte kinderen. Hij zweeg over joodse kinderen die niet waren gedoopt.¹⁴³

De burgemeester van Heerlen kreeg een principiële reactie van het bestuur van de 'Vereeniging tot Stichting en

Instandhouding van Scholen met den Bijbel in het Mijng gebied van Zuid-Limburg', in een brief geschreven door de gereformeerde dominee Gerard J. Pontier. De inhoud van zijn brief verdient het hier integraal te worden opgenomen:

In beleefd antwoord op Uw schrijven van 9 September j.l., hierboven vermeld, zij het ons vergund te antwoorden dat wij om des gewetens wil moeten weigeren te voldoen aan datgene wat U van ons vraagt, m.n. U een nominatieve of negatieve opgave in te zenden van leerlingen van Joodschen bloede, welke onze school bezoeken. Afgedacht van de vraag of zulke leerlingen metterdaad onze school bezoeken, moeten wij U erop wijzen dat wij, door ook maar in eenig opzicht met U mede te werken, tegen Christus, den Zoon van God, onze Heere en Heiland, zouden zondigen! De taak van onze Christelijke scholen is immers, bij het onderwijs aan de jeugd het Evangelie te brengen naar Christus' bevel. Daarvan mogen wij geen schoolkind, waarvan de toelating tot onze scholen wordt gevraagd, uitsluiten. Het staat ons niet vrij, bij de vervulling van onze roeping te onderscheiden tusschen ras of geboorte. In het geloof aan den Heere Jezus Christus is geen onderscheid tusschen Jood en Griek, dienstknecht en vrije, man en vrouw, zooals de H. Apostel Paulus dat duidelijk namens den Heere ons heeft geleerd (Gal. 3: 28). Dit geldt temeer, nu het niet alleen gaat om uitsluiting van het Christelijk onderwijs van de Joodsche leerlingen in het algemeen, maar ook van de gedoopte leerlingen van Joodsche afstamming. Onze scholen zouden in haar roeping ernstig tekortschieten, wanneer zij, zij het tegen wil en overtuiging, overgingen tot een discriminatie naar bloed of ras onder de leerlingen waarvoor Christelijk onderwijs wordt begeerd. Dat de vrijheid van het Bijzonder Onderwijs, door onze Grondwet gewaarborgd, ook in tijden van bezetting behoort te worden geëerbiedigd, volgens het verdrag van 18 October 1907, behoeft u zeker wel niet in herinnering te worden gebracht.¹⁴⁴

De kerkelijke bezwaren sorteerden geen effect, evenmin als pleidooien om joodse kinderen uit kleine gemeenschappen toch op hun oude school te mogen laten blijven. Het bezettingsbestuur deed geen concessies.

Julius Wolff uit Amstenrade vroeg vergeefs toestemming om zijn beide inwonende nichtjes, de enige joodse kinderen van het dorp, op de lagere school van Amstenrade te mogen laten.¹⁴⁵ Het bestuur van de Hoofdsynagoge deed een dringend beroep op afgevaardigde Isidore de Vries om te proberen in Amsterdam te bereiken dat de kinderen, die immers klein in aantal waren, weer zouden mogen terugkeren naar hun oude scholen, 'zij het ook zoonoodig met aanwijzing van aparte banken voor de joodsche kinderen'. Een extra argument voor dit verzoek was dat Maastricht niet beschikte over joodse leerkrachten.

Het Kerkbestuur zelf schreef hierover ook een brief naar de Centrale Commissie, met dezelfde argumentatie. Overal werd in ijltempo geïventariseerd hoeveel joodse kinderen er onderwijs volgden.

In een keurig handschrift liet Zuster Gaudetia, hoofd van de kleuterschool Sint Elisabeth te Kerkrade, aan de burgemeester weten, dat haar school werd bezocht door twee joodse kinderen, de driejarige Michel en de vijfjarige Mario Baltissen.¹⁴⁶ Het was niet eens waar, want beide peuters hadden een 'arische' vader. In Venlo bezochten twee joodse jongens de Ambachtsschool, negen kinderen zaten op een Lagere School.¹⁴⁷

In Heerlen werd een lijst opgestuurd van joodse kinderen die enige vorm van onderwijs genoten. Het waren er 31, waarvan 17 lager onderwijs, 3 middelbaar onderwijs en 11 beroeps-onderwijs volgden. De burgemeester vermeldde dat hij geen opgaven had ontvangen van alle zes de protestants-christelijke schoolbesturen in zijn stad.¹⁴⁸ Daar zat de eerder genoemde dominee Pontier achter.

De burgemeester van Heer liet op 30 augustus weten aan de heer S. Brzeziner, Akersteenweg 21 te Heer, dat zijn zoon Fritz met ingang van 1 september niet meer werd toegelaten op de Openbare Lagere School. Ook de kleine Marcus Horschowski mocht niet meer naar de Kleuterschool.¹⁴⁹ En het enige schoolgaande kind uit Vaals, Erich Kaufmann, negen jaar oud, mocht niet langer naar de R.K. Bijzondere Jongensschool.¹⁵⁰

In een recordtijd werd door de Centrale Commissie, in samenwerking met de gemeenten, een netwerk van aparte joodse scholen en schooltjes opgericht. Zij werden beschouwd als 'bijzondere scholen' in de zin der wet. In de opstartfase ging de Secretaris-Generaal ervan uit dat de gemeente financieel een helpende hand zou bieden in de vorm van een voorschot voor de aanschaf van leermiddelen, huur en inrichting. Hij had er geen bezwaar tegen als ook in andere gemeenten, met (veel) minder dan 50 kinderen, joodse schooltjes werden opgericht. Hij betwijfelde echter of daar voldoende leerkrachten voor zouden kunnen worden gevonden. Om het gebrek aan joodse leerkrachten op te vangen suggereerde hij het inzetten van joodse huisvrouwen als onderwijzers.¹⁵¹

In **Maastricht** bezochten voorheen 24 joodse kinderen de lagere school, 3 de kleuterschool, 3 de Huishoudschool, 2 de Ambachtsschool, 7 de HBS, 5 de ULO, 2 het Gymnasium, één het Lyceum en eveneens één de MMS.¹⁵² Er kwam hier eerst een joodse lagere school waarvoor mevrouw Schaap-Gudema uit Gronsveld als onderwijzeres werd aangetrokken.¹⁵³ Middelbaar onderwijs kwam er ook. Louis Tas, de latere psychoanalyticus, essayist en Sartre-kenner, studeerde tijdens de oorlog medicijnen. Hij moest als jood zijn studie afbreken. Hij slaagde erin om via de Joodsche Raad een baantje te krijgen in Maastricht als leraar van een groepje joodse leerlingen die van de Limburgse middelbare scholen waren verwijderd. Hij schreef in zijn dagboek: 'Zo bof ik dus geweldig met mijn betrekking. F. 1000 houd ik over!'¹⁵⁴

Hij deed zijn werk kennelijk goed: *'De inspecteur was gisteren even in de klas. Het viel hem mee, blijkt hij tegen mevrouw De Vries gezegd te hebben. Vergeleken bij de klas van Boutsen [?], waar geregeld grote jongens door de recherche de klas uitgezet moeten worden.'*¹⁵⁵

De Centrale Commissie voor het Joodse Onderwijs verzocht ook aan de burgemeester van **Heerlen** een joodse lagere school te openen. Samen met een paar kinderen uit naburige gemeenten zou deze school op 23 leerlingen kunnen rekenen, te weinig volgens de norm van de Secretaris-Generaal. Een oplossing werd voorgesteld: één school voor Heerlen en Sittard samen, op twee locaties en met één leerkracht. Dat kostte echter extra geld. De gemeente Heerlen vroeg hiervoor ondersteuning bij de Commissaris van de Provincie. Die werd geweigerd en als gevolg hiervan werd afgezien van een joodse school in een apart schoolgebouw. De Heerlense kinderen kregen voortaan onderwijs ten huize van de onderwijzer.¹⁵⁶

In 1942 genoten in Heerlen 26 kinderen huisonderwijs inbegrepen één leerling uit Eijgelshoven, twee uit Kerkrade en één uit Nieuwenhagen.¹⁵⁷

In **Venlo** volgden slechts negen kinderen Lager Onderwijs. Zelfs in combinatie met **Roermond** (5 leerlingen) was bij lange na niet het minimale aantal bereikt om een joodse school te beginnen. Op 10 oktober 1941 schreef Philip Cohen een brandbrief aan de gemeente. De joodse kinderen waren al zes weken van onderwijs verstoken en het werd de hoogste tijd dat de burgemeester in actie kwam. De suggestie van Cohen was eenvoudig: laat de kinderen voorlopig teruggaan naar hun oude school tot er een oplossing is gevonden. Dat werd niet toegestaan. De ouders in Venlo kregen het advies om hun kinderen in te schrijven bij één van de recent gestichte joodse scholen in Maastricht, Eindhoven of Nijmegen. Het bedrijf van de heer Louis Goudsmid uit Venlo was geliquideerd. Hij had geen inkomsten meer en solliciteerde als hoofd van de nieuwe joodse school in Nijmegen. Hij werd tijdelijk benoemd tegen een jaarsalaris van fl.1800. Hij besloot zijn beide zoontjes Walter en Jozef dagelijks mee te nemen naar Nijmegen, zodat ze daar onderwijs zouden krijgen. Dat bracht extra reiskosten mee, die voor de kinderen fl.51,10 per maand bedroegen, een derde van vaders salaris. Goudsmid deed een beroep op artikel 13 van de Onderwijswet, dat voorschreef dat ouders een tegemoetkoming konden krijgen voor reiskosten als er voor hun kinderen geen geschikt onderwijs voorhanden was binnen een straal van 4 kilometer.

Na lang aarzelen besloot de gemeente Venlo de helft van de reiskosten te vergoeden.¹⁵⁸ Daarmee was echter geen oplossing gevonden voor de andere kinderen uit Venlo.

De burgemeester stelde toen voor om hen voorlopig huisonderwijs te geven, waarbij de gemeente een voorschot zou geven voor de opstartkosten. De Secretaris-Generaal had geen bezwaar. Voor negen leerlingen van de lagere school, afkomstig uit Venlo en Arcen en voor twee ULO-leerlingen, werd het leslokaal van de synagoge gehuurd.

De gemeente Venlo gaf een voorschot van fl.180 voor de aanschaf van leermiddelen en fl.200 voor de huur van het

lokaal.159 Het oud-gemeenteraadslid voor de SDAP, Engelina Witmond-Blok, werd benoemd als onderwijzeres tegen een vergoeding van fl.700 per jaar. Daarvoor werd zij geacht 13 uur les te geven en haar salaris werd berekend op basis van 13/22 van het minimumsalaris van een onderwijzer, van wie werd verondersteld dat die per week 22 uur voor de klas stond.¹⁶⁰ Omdat de elf leerlingen behoorden tot zes verschillende leerjaren, gaf de echtgenoot van de onderwijzeres, David Witmond, de oudere leerlingen bijles. Later kwam Louis Goudsmit, eerder vermeld als hoofd van de joodse Lagere School in Nijmegen, als onderwijzer werken in het huisschooltje van Venlo, tot aan zijn arrestatie en overbrenging naar een joods werkkamp in september 1942.¹⁶¹ Daarna werd in Venlo geen joods onderwijs meer gegeven. De gemeente Venlo probeerde nog het voorgeschoten bedrag terug te krijgen van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming en later nog eens van het Departement van Financiën. Onbekend is of dat is gelukt.

141 Brieven Secr.-Gen. 16 en 25 aug. 1941, Euregionaal Archief, Archief Gemeente Limbricht, inv. nr. 145.

142 Circulaire JCC 17 september 1941, RHCL, Archief 21.284A, N.I.Hoofdsynagoge, inv. nr. 326.

143 Brief Mgr. Lemmens 13 sept. 1941, Archief Sint-Martinusparochie Beek.

144 Brief Pontier 13 september 1941, Rijckheydt, Archief 016 DOS 1, inv. nr. 2118.

145 Correspondentie met Commissaris der provincie, RHCL, Archief 04.05, Commissaris der provincie, inv. nr. 534.

146 Brief zr. Gaudentia 31 augustus 1941, GA Kerkrade 1795-1946, inv. nr. 2516.

147 Diverse opgaven van scholen Venlo, GA Venlo, Archief 228, Gemeentesecretarie Venlo, inv. nr. 1497.

148 Brief Burgemeester Heerlen 7 oktober 1941, Rijckheydt, Archief 016 DOS 1, inv. nr. 2118. 149 Brief Burgemeester Heer, RHCL, Archief Gemeente Heer, inv. nr. 17.

150 Brief Burgemeester Vaals 8 september 1941, GA Vaals, inv. nr. 2345.

151 Michman, Beem en Michman, Pinkas. Geschiedenis, 185; en: Dossier joods onderwijs Venlo, GA Venlo, Archief 228, Gemeentesecretarie Venlo, inv. nr. 1497.

152 Brief bestuur N.I.H.S. 2 september 1941, RHCL, Archief 21.284a, Ned. Isr. Hoofdsynagoge, inv. nr. 162.

153 GA Eijsden-Margraten, Archief gemeente Gronsveld, inv. nr. 1381.

154 Dagboek L.M.Tas 2 maart 1942, NIOD, Archief 244, Dagboeken, inv. nr. 468.

155 Ongetwijfeld is bedoeld: door de Maastrichtse politie. Dagboek L.M.Tas 11 maart 1942, NIOD, Archief 244, Dagboeken, inv. nr. 468.

156 Jos Hoogeveen, 'Even eens voor de goede orde'. Heerlen in oorlogstijd 1940-1944 (Heerlen 1944) 45-46.

157 Overzicht joodse leerlingen 8 februari 1943, Rijckheydt, Archief 016 DOS 1, inv. nr. 2118.